

GENDER TƏDQIQATLARI

LALƏ MÖVSÜMOVA

AZƏRBAYCANDA GENDER BƏRABƏRLİYİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İnsanların cəmiyyətin yenidən qurulmasından gözlədikləri müsbət cəhətlərdən biri də hər bir insanın öz müqəddəratını özünün müəyyən edə bilməsi imkanlarının genişlənməsidir. Bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilən, bu və ya başqa seçimi etməyi və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmağı bacaran şəxsiyyətin roluna bu yeni yanaşma insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Deyilənlər bütünlüklə kişilərlə bərabər qadınlara da aiddir. Qadınlar iqtisadiyyatda, cəmiyyətdə, nəhayət, dəyişikliklər prosesinin özündə mühüm rol oynayır. Onlar haqqı ödənilən və ödənilməyən əməklə məşğul olaraq iqtisadiyyatda fəal iştirak edir, siyasi həyat və şəxsi təşəbbüs sahəsində əhəmiyyətli xidmət göstərirlər. Qadınlar uşaqların xoşbəxtliyinin təmin olunmasında ailədə həlledici rol oynadıqları kimi, onların cəmiyyətdə də, xüsusən keçid dövrünü yaşayan ölkələrin gələcəyinin təmin olunması və inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan sahələrdə xidmətləri böyükdür. Azərbaycan da bu ölkələr sırasına daxildir.

İctimai həyatın mühüm yönündən olan gender probleminin doğurduğu mənafə toqquşmaları cəmiyyətin özünün inkişaf dinamikası ilə birbaşa bağlıdır. Bu səbəbdən də problemi Azərbaycan cəmiyyətində baş verən proseslərdən təcrid olunmuş şəkildə təhlil etmək mümkün deyildir. Azərbaycanda yaşayan qadınlar özünün xüsusi maraqları olan əlahiddə bir qrup olmayıb, sadəcə bütün əhalinin yarısını təşkil edirlər və onların konkret problemlərinin fundamental sosial əhəmiyyəti vardır.

Adətən qadınlar cəmiyyətdəki imkanlarına görə aşağı pillələrdə yer tuturlarsa da, bu onların yeni nəslin böyüməsi üçün zəruri olan hər şeyi təmin etmək və onun qayğısına qalmaq rolu ilə müəyyən edilən xüsusi tələblərlə bağlıdır. Uşaqların doğulması funksiyası ilə şərtləndirilmiş, sosial baxımdan qararlaşmış bu cür asılılıq qadın və uşaqların firavanlığı arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir. Qadınların gündəlik həyatı da öz növbəsində bütün cəmiyyətin həyatına çox böyük təsir göstərir və onların inkişafı bütövlükdə bəşəriyyətin tərəqqisini səciyyələndirən həssas göstərici kimi çıxış edir.

Gender münasibətləri ilə istiqamətlənmə özlüyündə insanların cinslərindən asılı olmayaraq bərabərhüquqlu olmasını müdafiə edir. O, feminizm ideyalarından köklü surətdə uzaqdır (baxmayaraq ki, tədqiqatlar nəticəsində qadınların və uşaqların öz hüquqları baxımından ən çox sıxışdırılan kateqoriya kimi qalmaqda davam etməsi aydın olmuşdur) və onlar qədr təcavüzkarcasına kəskin deyil.

Sosialist quruluşunda dövlət bazarın, ailənin və başqa vətəndaş təsisatlarının rolunu minimuma endirməklə əsas sosial qurum qismində çıxış edirdi. Dövlət həm də sosial norma və dəyərlərin, eləcə də gender bərabərliyi ilə bağlı olan amillərin rəsmi vasitəçisi və baş hakimi funksiyasını da öz üzərinə götürmüşdü. Sosialist dövləti eqlitar ideologiyamı təsbitləməklə qadın və kişilərin bərabərhüquqlu olmasını qanunvericilikdə təsdiq etsə də, onun məqsədləri və vədləri qadınların gündəlik həyatında reallaşdırıla bilmədi.

Sosialist üsul-idarəsində qadınların vəziyyəti bir sıra mühüm sahələrdə nisbətən yaxşılaşdı. Komanda ilə idarə olunan iqtisadiyyata malik bir sıra ölkələrdə təhsil sahəsində bərabər imkanların inkişaf etdirilməsinə və qadın məşğulluğunun yüksək səviyyəsinin əldə olunmasına kömək göstərilir, uşaqlara hərtərəfli, əsaslı qulluq və anaların sağlamlığının mühafizəsi təmin edilirdi.

Qadınlara belə münasibət sosial ədalətlə deyil, daha çox iqtisadi məqsədlərdən və maraqlardan irəli gəlirdisə də, onun nəticəsi qadınların inkişafında əldə olunan konkret tərəqqidə əksini tapdı.

Beləliklə, Azərbaycan qadınları da geniş təhsil almaq imkanı əldə etdilər ki, bu da özünü o zaman onların həyatında, ailədə, cəmiyyətdə, siyasi və dövlət sistemində və b. sahələrdə müəyyən yer tutmasına təsir göstərməyə bilməzdi.

Ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi həyatında keçid dövrünün başlanması gender bərabərliyinin təmin olunmasında dövlət inhisarının ləğv olunmasına gətirib çıxardı və qadınlar bərabərlik baxımından tamamilə fərqli şərtlərin mövcud olduğu açıq mühitlə, imkanların bol olması şəraitində təhlükəli meyllərin də artdığı məkanla üz-üzə qaldılar(1). Keçid dövrü qadınları onların əvvəldə məşğulluq və sosial təminat sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlərdən məhrum etdi. Bu tənəzzülü, adətən dövlətin rolunun kəskin və əhəmiyyətli dərəcədə kiçilməsi ilə izah edirlər. Sovet quruluşunun dağıldığı, demokratik cəmiyyətin isə yenidən doğulduğu dövrdə ictimai qüvvələrin geniş birliyindən qadınların cəmiyyət həyatında hərtərəfli iştirakının təmin edilməsi üçün tələb olunan səylər reallaşmaya da bilər.

Bununla yanaşı, demokratik cəmiyyətə və bazar iqtisadiyyatına keçid qadınlara həm şəxsiyyət, ana, işçi qüvvəsi, ailənin və kollektivin, müxtəlif birliklərin üzvü kimi, həm də əhəmiyyətli siyasi qüvvə olmaq baxımından mühüm faydalar gətirə bilər. Keçid dövründə qadınları gözləyə biləcək təhlükələri vurğulamaqla yanaşı, bu mürəkkəb problemin həll edilməsinə göstərilən səylərin nə kimi uğurlu nəticələr verə biləcəyinə də diqqəti yönəltmək çox vacibdir.

Təəssüflər olsun ki, gender siyasətinin meylləri və Azərbaycan əxlaqında baş verən proseslərin elmi tədqiqinə dair düzgün informasiyanın azlığı, qadın həyatında baş verən dəyişikliklərin daha geniş – iqtisadi, sosial və siyasi kontekstinə aydınlıq gətirilməsini

çətinləşdirir. Bu gün bazar münasibətlərinin formalaşması ilə bağlı olaraq mənəvi həyatda baş verən məsələlərin və mənfi xüsusiyyətləri çoxluq təşkil edən meyllərin ortaya çıxması hələlik nəzəriyyəçi diqqətdən kənar qalmışdır.

Bazar münasibətlərinin formalaşmaqda olan səviyyəsi və biznes sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin təcrübəsi göstərir ki, mənəvi həyatda baş verən bir çox hadisələrin təməlini heç də əməyin dəyəri və sahibkar şərəfi kimi amillər təşkil etmir.

Bunun bir çox səbəbləri vardır: bütövlükdə iqtisadi münasibətlərin vəziyyəti, bazar münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin tam bərqərar olmaması, etika elminin vacib hissəsi kimi ənənəvi olaraq mənəvi tərbiyənin vasitəçisi rolunu oynayan ictimai rəyin, demək olar ki, haçalanması və b. Bununla belə, keçid dövründə qadınların inkişafındakı bəzi meylləri izləmək mümkündür. Bütövlükdə isə onlar aydın və səlis ifadəsini tapmamışdır.

Azərbaycanda 1990-95-ci illərdə inkişafın səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsas səbəbi istehsal həcmnin azalması olmuşdur. Keçmiş sosializmdən irs qalmış istehsalın səmərəsiz, bazara uyğun olmayan sistemi, sadəcə olaraq, formalaşmaqda olan bazarın tələbatını ödəyə bilmədi.

Nəticədə, dünya bazarında ictimai məhsulun qiymətdən düşməsi baş verdi. İqtisadiyyatı keçid dövrünü yaşayan bütün ölkələr, demək olar ki, arzu olunan firavanlıq və mütərəqqi inkişafın təmin olunması üçün iqtisadi və sosial inkişafın tarazlaşdırılmış kompleks planının müəyyən edilməsi kimi çox mürəkkəb problemin həlli ilə üz-üzə gəldilər.

Burada fərqli cəhətlər həddindən artıq çoxdur, lakin problem postsovet məkanı ölkələrinin hamısı üçün ümumi xarakter daşıyır. İnsan hüquqlarının bərqərar olmasını nəzərdə tutan inkişaf, ölkələr və insanlar qarşısında açılan imkan bərabərliyinin daha çox və geniş məkanda təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Söhbət gender tarazlığından gedirsə, məhz inkişafa belə yanaşma daha məqsədəuyğun sayılır.

BMT-nin gender bərabərliyinin inkişafına insan hüquqları baxımından yanaşması maraqlıdır. Bu mövqeyin bəyan edilməsi zamanı ümumi inkişaf problemi insanın seçim imkanının daha da genişləndirilməsi kimi önə çəkilir ki, bu da bütövlükdə mənəviyyat problemləri ilə birbaşa bağlıdır. Qeyd edildiyi kimi, bunlar cəmiyyətin bütün üzvləri üçün imkanlar bərabərliyi, nəsildən-nəslə bu imkanların sabitliyi, insanların inkişaf prosesində iştirak etməsi və bu inkişafın nəticələrindən bəhrələnməkdən ötrü onların hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Bu məqsədlərə nail olmağın əsas vasitələri insan hüquqlarının, o sıradan da qadınların hüquq bərabərliyinin təminindən və onların müdafiəsindən ibarətdir.

İnsan birliklərinin inkişafına insan hüquqları baxımından yanaşmanın tarixi kökləri öz başlanğıcını İkinci Dünya müharibəsinin

nəticələrindən götürür. 1948-ci ildə qəbul edilmiş «Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi» baş vermiş müharibənin dəhşətlərinə siyasi reaksiya idi. Burada cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün insanların cəmiyyət həyatında ləyaqətlə iştirak etmək hüququ təsdiq olunur, beynəlxalq birliklərin qəbul etdiyi ümumbəşəri dəyərlər bəyənilir və qəbul olunurdu. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Bankı kimi təşkilatlar da bu dövrdə yaradıldı ki, bunlar müharibəyə gətirib çıxaran iqtisadi fəlakətlərin qarşısını almalı, iqtisadi artım nəticəsində yoxsulluğun ləğv edilməsini təmin etməli idilər. İnkişaf prosesində ortaya çıxan problemlərin ilkin səbəblərinin aradan qaldırılmasına dair razılıqla bağlı olaraq siyasi, iqtisadi və sosial hüquq və şərtlər arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrdə anlaşma formalaşmışdır.

Ən mühüm nailiyyətlərdən biri də belə bir faktın etiraf edilməsi oldu ki, de-yure, yəni qanun qarşısında bərabərlik, de-fakto - bərabərliyin olması demək deyildir. Hüquqi təminatlarla baxmayaraq qadınlar struktur maneələri və sistemli ayrı-seçkilik ucundan bərabər imkanlardan məhrumdurlar. Mənəviyyata və əxlaqa insan hüquqları baxımından yanaşma mahiyyətə bərabərlik tələb edir. Burada etiraf olunur ki, çoxdan mövcud olan maneələrin aradan qaldırılması üçün xüsusi müsbət ayrı-seçkilik tədbirləri tələb oluna bilər. Həmçinin o da vurğulanır ki, hamıya bərabər münasibət son nəticədə bərabərsizliyə gətirib çıxara bilər. Buna görə də əsas məqsəd qadın və kişilərə eyni münasibətin təmin olunmasından daha çox onların hər ikisi üçün bərabər nəticələrin əldə olunmasına nail olmaqdır. Bu cür yanaşma bərabərlik və iştirakın xidmətlər sistemində, yardım tədbirlərinə, maliyyələşdirməyə, sosial proqramlara, siyasət və qanunvericiliyə inteqrasiya edilməsinə yönəlmişdir. Qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv edilməsinə dair 1979-cu il Konvensiyası, beynəlxalq birliyin öhdəliklərini əks etdirən sənəd olmaqla bərabər, hüquqların sadəcə bəyan edilməsindən həlli vacib olan məsələlərin və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan tədbirlərin müəyyən edilməsinə doğru irəliləyiş etdi. Qadınların vəziyyətinə dair 1995-ci ildə 4-cü Beynəlxalq konfransda qəbul edilmiş fəaliyyət platformasında Konvensiyanın qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv olunmasına dair müddələrinin yerinə yetirilməsi sahəsində tədbirlər kompleksi müəyyən edilmişdir. Orada qızların hüquqlarına dair fəsil də öz əksini tapmışdır. Burada iqtisadi və sosial sərvətlərin bölünməsi zamanı qadın və qızlara münasibətdə ayrı-seçkilik təbii edilməsinin birbaşa iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni hüquqların pozulması olduğu birmənalı şəkildə təsdiq edilmişdir. Qadınların kişilərlə bərabərliyinə tərəfdar çıxmaq onların seçim imkanlarının genişləndirilməsinə yardım etmək deməkdir və tamamilə aydındır ki, qadınların kişilərlə bərabərliyi uşaqlara da, kişilərə də, bütövlükdə cəmiyyətə də əlavə rifah və firavanlıq gətirir.

1976-cı ildə BMT-nin təsis etdiyi qadınların maraqlarına cavab verən inkişaf fondu (YUNİFEM) qadın hüquqlarının genişlənməsi və gender bərabərliyinin təmin edilməsi sahəsində göstərdiyi səylərə, insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanı da əlavə etdi. YUNİFEM qadın təşkilatları və şəbəkələrinin möhkəmləndirilməsinə yardım etmək niyyətindədir və son illər qadınlara münasibətdə ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğvi barədə Konvensiyadan və 1995-ci ilin fəaliyyət Platformasından bu təşkilatların möhkəmləndirilməsi üçün istifadə edilməsinə böyük diqqət yetirir. İnkişafın təmin edilməsi üçün qadınların və uşaqların hüquqları gözlənilməlidir. Cinsi əlamətə görə ayrı-seçkiyyət isə çox vaxt qadınlara və uşaqlara öz hüquqlarını reallaşdırmaqda mane olur.

Bir qədər əvvələ nəzər salsaq görərik ki, Sovet dövründə də Azərbaycanda qadın şuraları var idi və onlar qadın hüquqlarının müdafiəsini öz vəzifələri hesab edirdilər. Ancaq hazırda bu müdafiyyə yanaşmanın özü mahiyyətə dəyişmişdir. Əgər əvvəllər qanun pozuntusunun aradan qaldırılmasının təminatçısı kimi dövlət çıxış edirdisə, hazırda formalaşmaqda olan hüquqi dövlət bunun üçün normativ bazanı yaradır və özlərinin həyati vacib problemlərini həll etməyə çalışan qadın təşəbbüs qruplarına arxa durur.

2001-ci ilin iyuluna olan məlumata görə, o zaman Azərbaycanda 30-dan çox qeyri-hökumət qadın təşkilatı fəaliyyət göstərmişdir. Bundan əlavə, dövlətin 1998-ci ildə yaratdığı Qadın Problemləri Üzrə Dövlət Komitəsi də onlara kömək etməyə səy göstərir. Onların birgə səyi ilə bir çox problemlərin həllinə, xüsusən də cəmiyyətimizin həyatının əxlaqi-etik sahəsində, qadınların hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi işində çox vacib olan qərar qəbul etmək prosesində onların iştirakına nail olmaq olar. Əhali iqtisadi islahatların təsirini hər şeydən əvvəl maddi əmək sahəsində baş verən dəyişikliklərdən və əmək haqqına alına bilən malların və xidmət növlərinin miqdarından hiss edir. 1990-cı illərin əvvəllərində istehsalın aşağı düşməsi real əməkhaqqı səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə azalmasına və iş sahiblərinin işçilərin sayını ixtisar etmək kimi bir tədbirə əl atmasına gətirib çıxartdı. Bütün bunlar əmək məhsuldarlığının artırılması və planlı iqtisadiyyat şəraitində adətən şişirdilmiş işçi ştatlarının ixtisar edilməsinin zəruriliyi üzündən sürətləndi.

Ölkələrin əksəriyyəti, eləcə də Azərbaycan makroiqtisadi və sosial problemləri dərinləşdirmədən əmək məhsuldarlığını artırmaq sahəsində çətinliklərlə üzləşdi. Buna görə də keçid dövründə iqtisadi problemlərə nisbətən sosial məsələlərə az diqqət yetirilir. Bu ona görə baş verir ki, islahatların reallaşdırılma sürəti və onunla bağlı olan sosial məsələlərin miqyası adətən düzgün qiymətləndirilmir. Əvvəllər müsbət nəticələr əldə edən sosial sistemlər yeni şəraitdə səmərəsiz və yararsız vəziyyətə düşür. Büdcəyə daxilolmaların ixtisara salınması sosial islahatların həyata keçirilməsi üçün hökumətin siyasətində stimullaşdırıcı rolunu oynaya bilmir və

onların gedişini ləngidir. Keçmiş irsi də nəzərə alınarsa, ayrı-ayrı insanlarla ailədə və vətəndaş cəmiyyətində məsuliyyət və müstəqillik hissənin möhkəmlənməsi sahəsində çox böyük iş aparılması tələb olunur və bu insanların sosial müdafiə, təhsil və səhiyyə sahəsində əməkdaşlıq edən tərəflər qismində çıxış etməsini mümkün edir. Əhəlinin dəyişikliklər prosesində üzləşdiyi böyük itkilərin dəyərini nəzərə alaraq vaxt itirmədən fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Keçid dövrünə qədər Azərbaycanda yoxsulluq nisbətən dar çərçivədə idi. İş yerləri, əsas səhiyyə və təhsil sahələri hamı üçün əl çatan idi; gəlirlərin müəyyən səviyyəsi təmin edilirdi, gəlirlərdəki uyğunsuzluqlar isə nəzarət edilə bilən səviyyədə idi; sosial müdafiə sistemi hamıya təqaüd təminatı, ailəyə vəziyyətinə görə pul vəsaiti, uşaq müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi və başqa xidmətləri əhatə edirdi.

Daxili məhsul dövriyyəsinin azalması, məşğulluq səviyyəsinin və real əmək haqqının aşağı düşməsi keçid dövrü üçün səciyyəvi olub, ölkədə əhəlinin əksəriyyətini bürüyən yoxsulluğun yayılmasını şərtləndirdi. Yoxsulluğun artması haqqında əldə olunan məlumatlar qadınların nə qədər böyük təzyiq altında olmalarını, öz qüvvələrini nə dərəcədə səfərbər etmələrini, öz imkan və qabiliyyətlərindən necə istifadə etdiklərini təsvir etməyə imkan verir. Bu cür sabit olmayan və gərgin mühit qadınların evlənmə və dünyaya övlad gətirməyə dair qərar qəbul etməsinə, eləcə də hansı yaşda bu addımı atmalı olduqlarına dair təsvirlərinə təsir edir.

Ölkədə qadın hüquqlarının pozulmasının aşkar təzahürlərindən biri – qadına qarşı zorakılıq etmək və onu zorakılıq tətbiq etməklə hədələməkdir. Zorakılıq aktları çox hallarda sezilməmiş qalır və qeyd olunmur, buna görə də onlara münasibətdə heç bir tədbir görülmür. Cəmiyyətdə ümumi gərginliyin və zorakılığın artması şəraitində qadının evdə, işdə və ictimai yerlərdə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi çox vaxt ciddi şəkildə zəif olur.

BMT-nin 1993-cü ildə qəbul etdiyi «Qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının ləğv edilməsinə dair Bəyannamə» «qadınlara qarşı zorakılıq» anlayışını (terminini), «cinsi əlamət əsasında törədilib, qadınlara fiziki, psixoloji, cinsi zərər yetirən və əzab verən istənilən zorakılıq aktı, eləcə də belə hərəkətlərin ediləcəyi ilə hədə-qorxu gəlinməsi, istər ictimai, istər şəxsi həyatda azadlıqdan özbaşına məhrum etmə, yaxud hər hansı bir işə məcburetməni» əhatə edən əməllər kimi müəyyən etmişdir. Qadınlara qarşı zorakılıq özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir və buna görə də xüsusi tədbirlərin görülməsini tələb edir. Belə zorakılığın cinsi əlamətlə şərtlənmiş olması göz qabağındadır; qadınlar zorakılıq təhlükəsinə küçədənsə, daha çox evdə məruz qalırlar və qadınlara qarşı zorakılıq özünü tez-tez seksual təzyiq və qəsd etmə formasında göstərir.

Rəsmi bəyan edilmiş gender bərabərliyinə baxmayaraq sosializmə qadınlara qarşı zorakılıq mövzusu barədə susmağa üstünlük verildi.

Açıq müzakirələrin, müstəqil informasiya vasitələrinin və ictimai birliklərin olmadığı şəraitdə bu problemi azad müzakirə etmək praktiki olaraq mümkün deyildi. Dünyanın bütün ölkələrində qadınlara qarşı zorakılığın yeni doğulmuş qız uşaqlarının öldürülməsindən tutmuş ailədə zorakılığa və yaşlı qadınlara münasibətdə qəddar davranış hallarına qədər çox müxtəlif formaları vardır. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, zorakılığa və qəddarlığa əsaslanan davranış modeli nəsil-dən-nəslə ötürülür və zorakılığın şahidi olan, yaxud da onu öz üzərində hiss edən uşaqlar böyüyəndə də zorakılıq törətməyə, yaxud onun qurbanı olmağa daha çox meyilli olurlar.

Keçid dövrü qadınlara qarşı zorakılıq edilməsinin səviyyəsinə təsir göstərə biləcək çoxsaylı amillərin ortaya çıxması ilə səciyyələnir. Yoxsulluğun, işsizliyin, sosial bərabərsizlik və məhrumyyətlərin, gərginlik və təzyiğin artması, cəmiyyətdə zorakılığın, eləcə də qadına münasibətdə zorakılığın artımı ehtimalını şərtləndirir.

Azərbaycanı narkomaniya və fahişəlik dalğasının bürüməsi çox həyəcan doğuran problemlərdəndir. Gerçəklik Azərbaycan cəmiyyətinin, xüsusən də qadının firavan yaşamasının təminatçısı olan ailənin mənəvi dayaqlarını güclü surətdə sarsıtmışdır.

Mövcud qanunlar qadın alveri və fahişəliyin miqyasının artmasının qarşısını almaq iqtidarında deyildir. Daha doğrusu, cəmiyyətdə qadının yeri və roluna dair formalaşmış təsəvvürlərin böhranı göz qabağındadır və təəssüf ki, vəziyyətdən çıxış yolunun göstərilməsində hələlik cəmiyyət özü də, din də, dövlət də tutarlı kömək edə bilmir.

Sirr deyil ki, hərbi əməliyyatlar və millətlərarası münaqişələr, qaçqınların mövcudluğu və ölkə daxilində insanların məcburi miqrasiyası xüsusi növ yoxsulluğun yaranmasını şərtləndirmişdir. Bundan əlavə, etnik təmizləmə siyasəti gedişində çox vaxt əhalinin qadın qismi hədəf kimi seçilmişdir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində baş verən zorlama nəticəsində hamiləlik və vəhşicəsinə zorlama faktları bunu sübut edir. Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin işğalı ilə nəticələnən münaqişə qadınların həyatında çox ağır iz buraxmışdır. Əgər əvvəllər onlar ailə qura, işləyə və uşaqları böyüdə bildirilərsə, indi mürəkkəb ziddiyyətlərlə, xüsusilə də mənəvi seçim müstəvisində olan problemlərlə üz-üzə qalmışlar. Qadınlar özləri onlara qarşı törədilmiş zorakılıq hərəkətləri haqqında danışmağa çəkinirlər, cəmiyyət isə bunları insanların şəxsi həyatı ilə bağlı yanlış təsəvvürlərə aid edərək onlara göz yumur. Hətta zorakılıq aktını gizlətməyin mümkün olmadığı halda, ictimai rəy heç olmasa günahın bir qismini zorakılıq qurbanına aid etməyə meyilli olur. İnsan hüquqlarının pozulmasının belə geniş yayılmış və dərin kök atmış səviyyədə olması insanların şüurunun dəyişdirilməsi, onların şəxsi həyata, əxlaqi-etik dəyərlərə dair və b. təsəvvürlərinə düzəlişlər edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin böyük sisteminin həyata keçirilməsini tələb edir.

Deyilənlərdən göründüyü kimi, keçid dövründə insanlarda, cəmiyyət, dövlət və iqtisadiyyat arasındakı münasibətlərdə dərin dəyişikliklərin baş verməsi prosesi gedir. Keçid dövrü iqtisadiyyatını yaşayan ölkələr XX əsrdə daha çox uğurlar qazanan, başqa sözlə, demokratik idarəetmə sistemini təsbit edən, bazarın liberallaşmasını və insan hüquqlarını təmin edən ölkələrin mütərəqqi təcrübəsindən istifadə etmək imkanına malikdir. Siyasi, sosial və iqtisadi islahatların vahid məcraya yönəldilməsi çox mürəkkəb vəzifədir, ancaq insan potensialının insan hüquqları əsasında inkişafının təməli məhz bu cür qoyulur.

İnsanın bütün hüquqlarından istifadə etmək səyi sosialist quruluşunun süquta uğramasının əsas səbəblərindən olmuşdur və buna görə də insan hüquqlarının yeni cəmiyyətin həyatının əsasında və bütün yönünə üzvi surətdə daxil edilməsi ən mühüm məqsəd olmalıdır.

1998-ci ilin avqust ayınadək 27 keçmiş sosialist dövləti qadınlara qarşı bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv edilməsinə dair Konvensiyanı imzalamış və təsdiq etmişdir. İndi bu ölkələr adı çəkilən sənədin həyata keçirilməsinin təmin olunması üzrə beynəlxalq fəaliyyətdə hərtərəfli iştirak edə bilirlər. Bu prosesə layiq olduğundan artıq dəyər vermək çətindir, belə ki, o əldə olunan tərəqqini qiymətləndirməyə, nöqsanları aşkara çıxarmağa və onları aradan qaldırmaq tədbirlərini tövsiyə etməyə imkan verir.

Bu bir sirr deyil ki, Konvensiyanın Azərbaycanda həyata keçirilməsi məqsədilə bir sıra böyük problemləri həll etmək lazımdır. Söhbət bərabərliyin təmin olunmasının hüquqi və dövlət mexanizmlərinin adekvatlığından tutmuş qadınların roluna və onların əsas hüquqlarının pozulmasına aid olan davranış modelləri, mədəni və b. təsəvvürlərin xarakterinə qədər məsələləri əhatə edən problemlərin geniş dairəsindən gedir. Qadınların əsas hüquqlarına gəlincə, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə «qadınların ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq onların siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, vətəndaş və istənilən başqa sahədəki insan hüquqları və əsas azadlıqlarından kişilərlə qadınların bərabər hüquqluluğu əsasında istifadə etməsini və ya onları həyata keçirməsini cinsi əlamətə görə fərlətməyə yönəlmiş, yaxud onları yox dərəcəsinə endirən istənilən fərqləndirmə, məhrumetmə, yaxud məhdudlaşdırma» (BMT-nin qadınlara qarşı bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğvinə dair Konvensiyası) kimi təfərrif verilir. İqtisadiyyatda keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə dövlətin rolunun dəyişməsi ilə əlaqədar hökumət vətəndaşların hüquqlarının, eləcə də kişilərlə qadınlar arasında bərabərliyin təmin edilməsində mühüm rol oynamalı olur. Keçmiş sosialist ölkələrində dövlətin cəza aparatı rolu oynadığını nəzərə alsaq, burada onun cəmiyyətin dəyər və normalarına istənilən müdaxiləsinə kəskin, hətta ağırlı reaksiya müşahidə olunur.

Deyilənlərlə yanaşı, Azərbaycanda Konvensiyanın bərabərliyə dair və b. müddəalarının reallaşdırılmasına əksər hallarda geniş yayılmış və

sabit şəkil almış gender stereotipləri və mədəni ənənələr də mane olur. Gender bərabərsizliyi problemi məişətdə həmişə həll oluna bilmir, bəzən hökumət qadınlara ictimai sahədə müstəqil fəaliyyət göstərən şəxsiyyətlər kimi deyil, ailə kontekstində, ana qismində baxmağa meyli olur. Qadınlar haqqında bu stereotip təsəvvürlər çox vaxt hüquqi və faktiki bərabərlik arasındakı uyğunsuzluğun əsasında durur. Qadın hüquqlarının pozulması davam edir, bəzi hallarda hətta güclənir(2). Qeyd edildiyi kimi, qadın hüquqlarına təhlükə törədən səbəblərdən biri də yoxsulluğun yayılmasıdır. İşsiz və kəndli qadınlara və ya qadın sahibkarlığının inkişafına yardım göstərilir. Keçid dövrünün başlanğıcından etibarən səhiyyə sistemində baş verən problemlərlə bağlı qadınların səhhətinin pisləşməsi üzündən də qadın hüquqları pozulur.

Sosial dəyişikliklərin təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, keçid dövrü qadınların şəxsi və ictimai həyatına çox böyük təsir göstərmişdir. Keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə bərabərliyin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsinə baxmayaraq, qanunun ruhunun iş yerində, ailədə və cəmiyyətdə gündəlik reallığa çevrilməsi üçün hələ çox işlər görülməlidir. Gender bərabərliyi sahəsində tərəqqi keçid prosesində uğurlar qazanılmasını yaxınlaşdırır, yaranan imkanların qadınlar, kişilər və uşaqlar arasında ədalətli bölünməsinə təmin edə bilər. Buna görə də bu məsələləri ciddi tədqiq etmək və keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə qadınların səsinin eşidilməsinə nail olmaq fəvqəladə dərəcədə vacibdir.

Cəmiyyətin iqtisadi, sosial və siyasi inkişafı prosesində qadınların iştirakının səviyyəsi və səviyyəsi onların firavanlığı, həm də şübhəsiz ki, keçid prosesinin özünün uğur qazanması üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir (3). Qadınların yerli səviyyədə siyasi fəaliyyətdə və elmi istehsalat birliklərindəki işlərdə iştirakı onların siyasi və ictimai həyatda nüfuzlarının artmasına kömək etdiyi kimi, ailə iqtisadiyyatında və kiçik sahibkarlıqda qadınların əməyinin müdafiə olunub qiymətləndirilməsi də öz növbəsində onların iqtisadi sahədə yerinin möhkəmlənməsinə təsir göstərir. Bu da qadınların bütün cəmiyyətin tərkibində uğurla inkişaf etməsinin parlaq nümunəsi ola bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Gender: Qadın probleminin yeni mərhələsi. BMT İP-nin «Gender İnkişafda» Qurumu, I buraxılış. Bakı, 1998; Müasir dövrdə fəlsəfinin yeni istiqamətləri və genderin sosial-fəlsəfi problemləri. AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. Bakı, «Yeni nəsl», 2002.
2. R. Mirzəzadə. Qadın hüquqları. Bakı, «İnam», 1999.
3. Fəlsəfə və Gender. Gender kitabxanası, 9-cu buraxılış. AMEA FSHTİ, Fəlsəfinin yeni istiqamətləri və gender tədqiqatları şöbəsi. Bakı, 2005.

РЕЗЮМЕ

Лала Мовсумова
Некоторые особенности гендерного
равноправия в Азербайджане

В статье рассматриваются некоторые специфические для Азербайджана особенности гендерного равноправия, наблюдающиеся во всех сферах развития общества: гендерный подход в структуре политического анализа; новые тенденции в экономической политике переходного периода; участие азербайджанских женщин в международном женском движении. Особое внимание в работе уделено такому негативному фактору как ограничении реальных прав женщин, анализируются проблемы семьи и меры для повышения правового и экономического статуса женщин.

SUMMARY

Lala Movsumova
Some features of gender equality in Azerbaijan

This article considers some features of gender equality specific to Azerbaijan observed in all fields of society development: gender approach to the structure of political analysis, new tendencies in economic policy of a transition period, involvement of the Azerbaijani women in international women movement. Special focus in this work is assigned to such a negative factor as restriction of women's real rights, analysis of family problems and measures aimed at enhancing a legal and economic status of women.